

ще які! – у місцях, до яких вони не стосуються, як наприклад, на виставці Рембрандта. Отут він ставав серйозним. Він висловлює припущення, що це люди, які досить пізно визнали існуючий режим і тепер намагаються довести свою відданість з подвійною ретельністю. Так, він вважає за можливе, що тут діє намір шкідників, які намагаються в такий спосіб дискредитувати його. «Дурень, який підлабузнюється, – сердито сказав Сталін, – завдає більше шкоди, ніж сотня ворогів». Увесь цей жарт терпить тільки тому, заявив він, що знає, яку наївну радість доставляє святкова метушня її улаштовувачам.

Цит. за: Синявский А.Д. Основы советской цивилизации. – С. 129–130.

211 Погляд очевидця

Керівники з'являються і зникають, а народ залишається. Тільки народ безсмертний.

Сталин И.В. Собр. соч. – Т. I (XIV). – С. 254.

212 Газетне повідомлення Скромність прикрашає більшовиків

Обстановка, яка не мала нічого спільного з більшовизмом, досягла свого апогею, коли київською організацією керував т. Постишев. «Вказівки Постишева», «Заклики Постишева», «Дитсадки Постишева», «Подарунки Постишева» тощо. Все розпочиналося і завершувалося Постишевим.

Правда. – 30 мая 1937 г.

4. Порівняйте джерела 210–212 та 207–209. Як вони доповнюють чи суперечать одне одному?
5. Як ви розумієте поняття «культ», в якому газета «Правда» (джерело 212) звинувачує Постишева?
6. Чи можна говорити про культ вождів у Німеччині, Італії, Радянському Союзі? Аргументуйте.
7. Сучасний дослідник Соколов пише: *«Масова людина, яка вперше вступає на арену політичної дії, потребує керівника-вождя, якому вона довіряє, котрому вона беззастережно підкоряється і дозволяє говорити від свого імені, відмовляючись від власного, особистого інтересу й навіть іноді від здорового глузду. Це те, що свого часу відомий філософ і політолог Е. Фромм назвав «втечею від свободи».* Спробуйте в класі подискутувати з приводу того, чи був культ вождя свідомо нав'язаним «зверху» чи народжувався «знизу» як втеча від свободи?

§ 45. ПРОПАГАНДА

45.1. Сила слова

213 Мовою цифр

Сталіна оголошено класиком марксистської філософії. У 50-ту річницю смерті Маркса *Правда* зазначає, що Маркса необхідно вивчати за працями Сталіна. Представлені в січні 1934 р. Сімнадцятому з'їзду партії цифри видання «класиків» були рівні, однак один з них був рівніше інших: Маркс і Енгельс були видані накладом у 7 млн, Ленін – 14 млн, Сталін – 60 з половиною млн.

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – М., 2000. – С. 250.

214 Мовою цифр

Велике значення для суспільства мало створення широкої мережі громадських бібліотек. 1937 р. їх налічувалося 70 тис. проти 12,5 тис. до революції. Кількість книжок і журналів у бібліотеках швидко збільшувалася й у 1937 р. досягла 127 млн екземплярів, тоді коли п'ять років тому було трохи більше 90 млн... Чим були завантажені поліграфічні потужності, як духовно вони збагачували читачів? Асортимент друкованої продукції не міг не відповідати політичній обстановці в країні, посиленню культу особистості. До 1939 р. за кілька місяців з мо-

менту своєї першої появи «Короткий курс історії ВКП(б)» вийшов накладом 13,7 млн примірників. Він мав витиснути, замінити всі попередні публікації з історії партії. В одному тільки 1938 р. наклад робіт Сталіна становив майже 27 млн, тоді коли ленінські твори були видані в кількості 7,2 млн екземплярів, а праці Маркса і Енгельса – 3,2 млн.

История Отечества в документах.
1917– 1993. – М., 1994. – С. 141.

215 Офіційний документ

Перелік статей газети «Радянська думка» (орган Шевченківського округного комітету КП(б)У Черкаської області) від 20–21 лютого 1930 р.

Увагу на Далекий Схід; Китай готується до радянсько-китайської конференції; Радянсько-турецькі взаємини розвиваються нормально; Без роботи п'ята частина людності Німеччини; Демонстрації безробітних у Мадриді; Дерево Леніна (лист із Гавани); Товаришу Сталіну – орден Червоного і Трудового Прапора; Спільно з партією – у партії Леніна; Успіхи соціалістичного будівництва посилили потяг робітників, колгоспників до партії; Командири промисловості, кращі представники техніки просять прийняти їх до лав партії; Кращих наймитів, колгоспників – до ВКП; Нові десятки тисяч робітників у партії; Інженери ідуть до лав партії.

З вищезгаданої газети.

216 Мовою цифр

Для поглибленого вивчення Сталінської Конституції та виборчого закону за постановою президії облвиконкому від 17 липня повсюдно провели пленуми райвиконкомів, міськкомів, селищних та міських рад, за ши-

рокою участю радянського активу. У 36 районах (Чернігівщина) утворено 5266 гуртків, якими охоплено 192 823 майбутніх виборців. У 516 школах радактиву підвищували свій рівень 20 405 голів, секретарів, депутатів та інших керівників. На спеціальних політднях населення узнавало про становище в Китаї, Іспанії, про шпигунську діяльність троцькістсько-бухаринської агентури тощо.

Для підсилення живого слова агітаторів видали 2 928 700 примірників листівок, 1 089 200 лозунгів, 145 500 плакатів, 30 000 брошур, випустили 3 790 стінгазет.

Шкварчук В. На казарменому становищі. – Чернігів, 2002. – С. 130.

«Почесне завдання» – про видрук «Історії ВКП(б)» 1939 р. за редакцією Сталіна.

Використано з: Шаповал Ю.І.
У ті трагічні роки...

1. Проаналізуйте цифрові дані, наведені у джерелах 213, 214, 216.
2. Як ви розумієте назву фотоколажу 217 «Почесне завдання»? Як ви вважаєте, чому і навіщо друкуються такі великі наклади саме цих видань?
3. Проаналізуйте та порівняйте тематику політднів у Чернігівській області (джерело 216) та назви статей районної газети Черкаської області (джерело 215)? Наскільки вони співвідносяться? Чому, на вашу думку, радянському населенню пропонувалася інформація про події за кордоном? Яка саме інформація подавалася? З якою метою? Чи відрізнялися, на вашу думку, за своєю тематикою політдні чи газетні статті інших областей України чи Радянського Союзу в цілому? Про що це свідчить?
4. Як ви розумієте, що таке «пропаганда»? Як пов'язане це поняття зі змістом джерел 213–217?

218 Погляд сучасника

А. Шпеєр, соратник Гітлера, про роль радіо

За допомогою таких технічних засобів, як радіо і гучномовці, вісімдесят мільйонів людей були позбавлені самостійного мислення.

Цит. За: Кара-Мурза С. Советская цивилизация. Кн. 1. – М., 2001. – С. 456.

219 Погляд дослідника

Геббельс прекрасно знав силу друкованого слова. І, хоча здавалося, неможливо взяти під контроль засоби масової інформації, але нацисти зробили це. Кількість газет і журналів скоротилася вдвічі, а їхній наклад – у 3 із лишком разів. На щоденній імперській прес-конференції Геббельс давав жорсткі офіційні формулювання, що забезпечували «єдність волі» у пресі, доводячи політичну регламентацію до межі. Державна монополія на пропаганду гарантувала контроль над радіо, без якого, на думку Геббельса, владу немислимо зміцнити. Половина країни слухала радіо щодня, а це відкривало можливість найширшого контролю над розумом. У газеті хоч щось можна було прочитати між рядками. Диктор радіо читав тільки офіційну інформацію. 3 тис. кінотеатрів, які щодня відвідував 1 млн німців, пропонували перед кожним фільмом (поставленому в «арійському дусі») випуск новин, кіножурнал із просіяними через Міністерство пропаганди фактами.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 373.

220 Німецький плакат

Вся Німеччина слухає фюрера по народному радіо

5. Яка основна думка джерел 218–220? Як ви розумієте вислів «державна монополія на пропаганду»? Якими були, на вашу думку, завдання та функції Міністерства пропаганди у гітлерівській Німеччині?

221 Погляд очевидця

У залі для глядачів Сталін, або Записки Шум'яцького*

Мій запис бесіди з Й.В.** на перегляді фільму 13.VII з 21 години до 1 год ночі на 14.VII.1934 р.

(Були присутні: тт. Молотов, Ворошилов, Куйбишев, Каганович Л.М., Жданов, Орджонікідзе та Єнукідзе).

*Шум'яцький Б.З. (1886–1938), з листопада 1930 р. – голова Всесоюзного кінофотооб'єднання, з 1933 р. – Головного управління кінофотопромисловості при РНК СРСР, з 1936 р. – заступник голови Всесоюзного комітету у справах мистецтв при РНК СРСР. 1935 р. нагороджений орденом Леніна.

**Й.В. – Йосиф Віссаріонович.

Звертаючись до мене, Й.В. заявив: «Ми вирішили вам допомогти. Найближчим часом викличемо вас, потрібних вам працівників, і ви нам скажете, що вам потрібно, щоб роботу, якою ви керуєте, розгорнути ще більше і рухати її по-справжньому. Вкажіть, які потрібні засоби, імпорту, які нові заводи необхідно побудувати, що дати вам з устаткування, автотранспорту. У вас заводи є. Ні, вам потрібно побу-

дувати свої великі заводи і обладнати найновітнішою технікою. Разом із заводами апаратури вам необхідно швидко і добре будувати великі заводи плівки й інших предметів кіно і фото, що для них необхідні, та й з поліграфією, виданнями, пресою. Ми вам допоможемо в цьому. Потрібні будуть засоби, устаткування, імпорт, папір – дамо. Дайте ваші обґрунтовані пропозиції, продумайте, кого запросити на цю доповідь і для підготовки питання».

14.VII.34.

РДАСП. – Ф. 558. – Оп. 11. – Д. 828. – Л. 46–50. <http://www.idf.ru/15/4/shtml>

222

Газетне повідомлення

Перша міжнародна музична нарада

У Москві відбулася перша міжнародна музична нарада. На нараді були присутні представники СРСР, США, Франції, Німеччини, Японії, Голландії, Угорщини, Австрії, Бельгії, Мексики, Литви.

На нараді заслухали доповідь представника союзу радянських композиторів тов. Городинського – «Музичний фронт СРСР», тов. Шаргородського – «Організаційні завдання міжнародного революційного руху», інформаційну доповідь представника робітничої музичної ліги та повідомлення делегатів різних країн.

Резолюція, прийнята нарадою, передбачає організацію міжнародного музичного дня пропаганди революційної музики, видання міжнародного музичного бюлетеня й антології, до якої ввійдуть революційні твори всіх часів і народів, а також сучасні пісні.

Правда. – 20 ноября 1932 г.

223

Погляд дослідника

На сталінський лист у *Пролетарську революцію* – уперше – негайно відгукнулися всі галузі радянського життя. Журнал *Пролетарська музика* (січень 1932) присвячує йому передову під заголовком: «Наші завдання на музичному фронті», а передова журналу *Зарядянський облік* (лютий 1932) називається: «За більшовицьку пильність на бухгалтерському фронті», *Журнал невропатології і психіатрії* (лютий 1932) публікує статтю «За більшовицький наступ на фронті психоневрології». Сталінський лист вивчають історики і філософи, а також економісти, природники і техніки. Максим Горький приєднує свій голос до загального хору, заявляючи: «Нам необхідно знати все, що було в минулому, але не так, як про це вже розповідали, а так, як усе це висвітлюється вченням Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна». Від Горького до працівників «бухгалтерського фронту» всі реагують – привселюдно – однаково й усі говорять про це – однаково...

Нарком юстиції, прославлений обвинувач і аматор шахової гри Криленко заявляє в 1932 р.: «Ми повинні раз і назавжди покінчити з нейтралітетом шахів. Ми повинні раз і назавжди засудити формулу «шахи для шахів», як формулу «мистецтво для мистецтва». Ми повинні організувати ударні бригади шахістів і почати негайно виконувати п'ятирічний план по шахах». «П'ятирічний план по шахах» був невинною грою порівняно з «антирелігійною п'ятирічкою», оголошеною 15 травня 1932 р.

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – С. 257, 259.

6. Чому, на ваш погляд, таку увагу радянське керівництво приділяє кіно та музиці (джерела 221, 222)?

7. Проаналізуйте, які журнали та з якими статтями помістили відгуки на лист Сталіна про... (джерело 223).

8. Як ви розумієте, що таке «п'ятирічка по шахах»?

9. Як співвідносяться між собою джерела 218 і 223? Що може здивувати у цих джерелах сучасну людину? А вас? Чому?

45.2. Монументалізм

224

Фото радянського павільйону на Всесвітній виставці у Парижі, 1937 р.

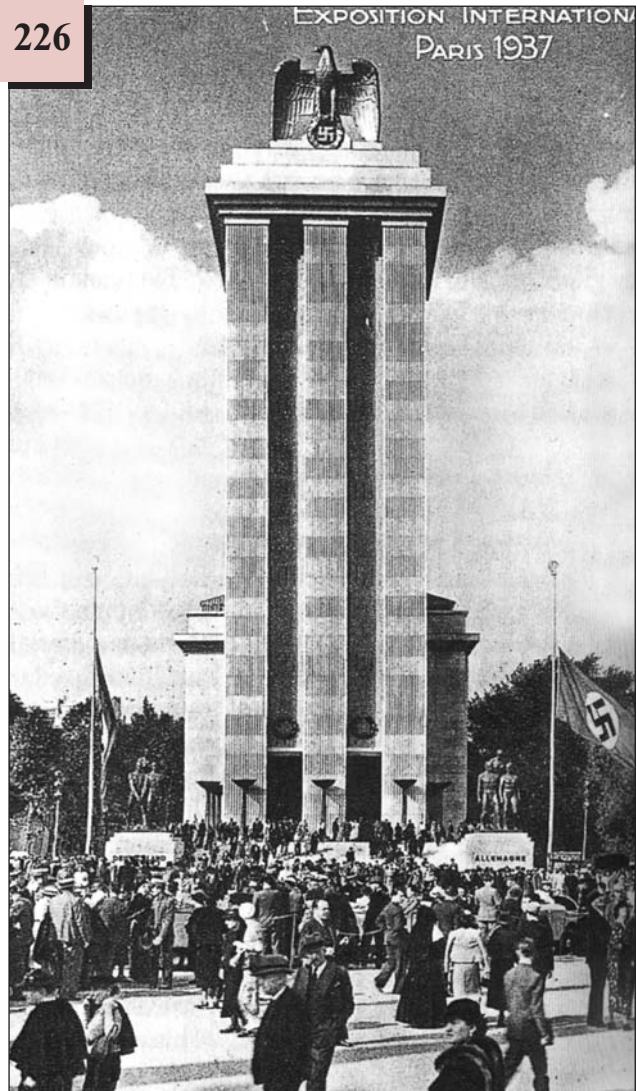
225

Погляд дослідника

Павільйон СРСР було задумано як синтез мистецтв. Його автор Б. Йофан спроектував будівлю у вигляді витягнутого зі сходу на захід 160-метрового блоку, увінчаного із західного боку вежею висотою у восьмиповерховий дім. Її східчасті 35-метрові пілястри підкреслювали спрямованість угору всієї споруди. Вежа, що увінчала будинок, одночасно служила п'єдесталом для гігантської скульптурної групи в 1/3 її висоти – «Робітника і колгоспниці» Мухіної. У спеціально випущеній брошурі автори її писали про ідею радянського павільйону: «Немає ніякого сумніву в тому, що першою, найважливішою ознакою паризького павільйону, як витвору архітектури, є образна насиченість цього судження, його ідейна повноцінність».

Общественные науки. – М., 1990. – С. 159.

226

Німецький павільйон. Париж, 1937 р.

227

Погляд дослідника

Прямо навпроти 160-метровий блок німецького павільйону завершувався такою самою вежею, спрямованою вгору, увінчаною орлом зі свастикою – символом нацистської держави. Цей павільйон був найдорожчим на виставці: понад тисяча вагонів везли з Берліна в Париж 10 тис. тонн матеріалу, тому що павільйон мав залишатися «шматком священної німецької землі» і тому був зведений «винятково з німецького заліза і каменю».

Общественные науки. – С. 159.

228 Погляд очевидця
З мемуарів А. Шпеєра, автора німецького комплексу на виставці в Парижі

Коли в Парижі я оглядав це місце, мені вдалося пробратися в приміщення, де зберігалися в таємниці проекти радянського павільйону. Дві скульптурні фігури ростом у 33 фути, поставлені на високий п'єдестал, тріумфально прямували у

напрямку німецького павільйону. Тому я спроектував будівлю у вигляді кубічного масиву, також піднесеного вгору могутніми пілястрами, який мав стримувати це напірання, й одночасно з карнизу моєї башти орел зі свастикою в кігтях дивився зверху на ці російські скульптури... За завдання я одержав золоту медаль; таку саму медаль одержали й мої радянські колеги.

Цит. за: Общественные науки. – С. 163.

229

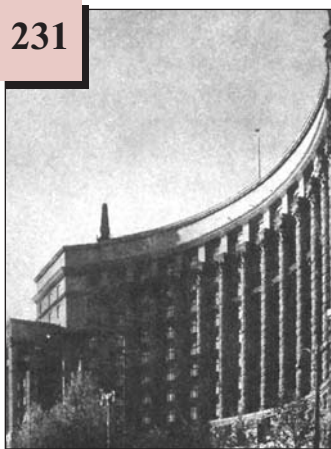

Народний дім. Проект реконструкції Берліна; передбачав висоту будинку 300 м, а діаметр купола 250 м.

230

231

Ліворуч: Проект будинку для засідань з'їздів Рад у Москві. «Найбільшою спорудою соціалістичної Москви і всього світу буде Палац Рад. Сама будівля є п'єдесталом висотою в 316 м для грандіозної фігури Володимира Ілліча Леніна в 100 м» (Сталінський проект реконструкції Москви).

Праворуч: Кабмін у Києві. Зразок важкої «героїчної» архітектури – будинок уряду УРСР, що починався як будинок НКВС УРСР

10. Розгляньте джерела 224–227. Організатори Паризької міжнародної виставки, розміщуючи радянські і німецькі павільйони навпроти один одного, сподівалися в різкому протиставленні підкреслити контраст між двома ворогуючими системами. Як ви думаєте, чи вдалося це їм? Поясніть.

11. Як узгоджуються ваші висновки з думкою А. Шпеєра (джерело 228)? Що вас здивувало у мемуарах німецького архітектора?

12. Що спільного у джерелах 229 та 230? Яку мету, на вашу думку, переслідувало будівництво таких грандіозних споруд? Як ви думаєте, чому ці будівлі залишилися тільки як проекти?

13. Подібні споруди (джерело 231) почали будувати в Києві після 1934 р., коли місто стало столицею Радянської України. Поясніть, який між цим зв'язок.

45.3. «Олюднення»

232 Погляд дослідника

1935 рік, рік рішучого наступу на партію, був роком «повороту до людини». «Людина найцінніший капітал», «кадри вирішують усе» – гасла сьогодення. Це справжній «соціалізм із людським обличчям».

Однак це обличчя Сталіна. У зв'язку з «поворотом» Сталін «олюднюється». До стандартних епітетів, що супроводжують його ім'я: мудрий, геніальний, сталевий, залізний; додаються: «дорогий», «рідний», «обожнюваний», «чуйний», «великий людинолюб».

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – С. 273.

233

Гітлер і діти

234

З 1935 р. Сталін – найкращий друг дітей: газети друкують фото найлюдянішого з людей з дочкою Світланою, потім з іншими дівчатками, які дарують йому квіти. Особливою популярністю користується фото Сталіна з чорноокою вилицюватою дівчинкою Гелі Маркізовою, зроблене 27 січня 1936 р. в Кремлі на «прийомі трудящих Бурят-Монгольської АРСР. Плакат ще довго радував радянських громадян, хоча батько Гелі був розстріляний як «ворог народу», а матір заарештували і потім вона покінчила життя самогубством.

235

Радянський плакат.
Напис на плакаті: «Про кожного з нас турбується Сталін у Кремлі»

236 Погляд сучасника

Фюрер, який вдень і вночі думає про народ та його щастя

Всю ніч не гасне світло у вікні...
А ми спимо спокійно, без турбот.
І в роздумах за нас, за весь народ
Знайдеш ти рішення – вінець
важкій роботі.

Цит. за: Долуцкий И.И., Журавлева В.И.
Всемирная история XX века. – С. 375.
(переклад з рос. авторів).

237

Радянський плакат

«Потяг комунізму»

238

Погляд очевидця

Американський кореспондент Юджин Лайонс, прогулюючись Москвою 7 листопада 1933 р., полічив кількість портретів Леніна і Сталіна у вітринах будинків на вул. Горького. Рахунок був 103:58 на користь Сталіна. Велику популярність здобуває чотириголовий портрет: чотири профілі – Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, – які дивляться у майбутнє...

Геббельс вважав цей портрет чудовою пропагандистською знахідкою і негайно виготовив подібний німецький, із профілями Фрідріха II, Бісмарка, П. Гінденбурга, Гітлера. Вони також упевнено дивилися в майбутнє.

Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – С. 250.

239

Німецький плакат

«Що король завоював, князь воедино зібрав, фельдмаршал захистив, солдат врятував і відновив».

14. Як ви думаєте, чому саме середина 1930-х рр. стала часом «обернення до людини» (джерело 232)? Як, на вашу думку, розуміли у цей час вираз «кадри вирішують усе»? А як ви його розумієте?

15. Як джерела 232–237 розкривають поняття «олюднення»? Як ви думаєте, чому і в Німеччині, і в СРСР з'являються фото, подібні до джерел 233 і 234?

16. Хто зображений на плакатах 237–238? З якою метою використовувалися зображення історичних діячів попередніх епох?

17. Джерело 238 пояснює появу плаката 239 завдяки прямому запозиченню «пропагандистської знахідки». Як ви думаєте, чи схожість сюжетів 233–234, 235–236 є також свідомо передбаченою, чи ні? Поясніть свою думку.

45.4. Висновки

240 Газетне повідомлення Зі статті «Вирок суду – голос народу»

Завершено процес антирадянського троцькістського центру. Військова Колегія Верховного суду СРСР винесла сімнадцяти підсудним троцькістським шпигунам, диверсантам та вбивцям тричі заслужений ними вирок відповідно до ступеня вини кожного з них перед радянським народом. Вони зрадили батьківщині. А за Конституцією СРСР немає найтяжчого злочину, як державна зрада...

От і настав час помсти підлим із підлих за всі їхні криваві злочини проти народів радянської землі: за зраду батьківщині та провокацію війни проти народів СРСР, за надзраду і віроломство.

Чим більше зростали і збільшувалися перемоги соціалізму в СРСР, тим злішими і шаленішими ставали троцькістські пси контрреволюції. На процесі, що завершився, всьому світу постали не тільки пропащі троцькістські шпигуни, шкідники та вбивці, а й постав живий труп троцькізму, з якого зірвали весь одяг і маски, за котрим не може бути нічого, крім огидних покидьків людських, окрім найбільш розгнущаних німецьких та японських паліїв війни.

Правда. – 30 январа 1937 г.

241a Погляд дослідника

Високомовний стиль радянської преси є відображенням офіційного уявлення, що радянська людина – найважливіша та найбільша на землі людина, яка проживає в наймогутнішій

та найпрекраснішій у світі країні. Тому про неї не можна сказати, що вона їде на верблюді – верблюд звучить надто грубо й смішно: вона має їхати на «кораблі пустелі». А якщо вона пливе пароплавом, то пароплав уже називається «лайнером»... Мова покликана показати ворога чи взагалі людину іншого способу життя, іншого напрямку думок у найчорнішому світі.

Слова-ярлики стали надзвичайно розповсюдженими в радянській мові. Лідери західних держав і партій – «акули капіталізму», «агенти імперіалізму», «фашисти» (хоча йдеться просто про незгодних з радянською політикою), «махрові реакціонери», «зрадники робітничого класу».

Синявський А.Д. Основы советской цивилизации. – С. 295–297.

Радянський плакат «Революційна блискавка». 1934 р.

18. Яке почуття, враження створює текст з газети «Правда» (джерело 240) та плакат 2416? Завдяки чому? Спробуйте замінити емоційно забарвлені слова нейтральними. Чи змінився зміст документа? Чому газета «Правда» користується саме такою мовою?

19. Яку роль виконувала мова у радянському суспільстві? (джерела 240–241а)?

20. Проаналізуйте декілька сучасних газет з точки зору мови, яку вони використовують. Що спільного чи відмінного ви побачили? Прокоментуйте.

21. Чи зустрічаєтеся ви з описаними у параграфі прийомами пропаганди? Де, у зв'язку з якими суспільними подіями чи явищами? Деякі сучасні дослідники називають пропаганду одним з найсуттєвіших методів маніпуляції свідомістю. Як ви це розумієте?